

O LUDBREŠKOJ PODRAVINI SREDINOM 18. STOLJEĆA ON THE LUDBREG PODRAVINA IN THE MID-EIGHTEENTH CENTURY

Dr. Dragutin Feletar

Geografski odsjek

Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb

Hrvoje Petrić

Zavod za hrvatsku povijest

Filozofski fakultet, Zagreb

Primljeno: 11. 3. 2004.

Prihvaćeno: 29. 4. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94 (497.5-37 Ludbreg) "17"

Pregledni članak

Reviews

Sažetak

Na temelju neobjavljene i objavljene građe te literature, autori su dali najosnovnije smjernice za razumijevanje temeljnih procesa i struktura u Ludbregu i okolici tijekom 18. stoljeća. Općenito se može reći da je 18. stoljeće u historiografiji sjeverozapadne Hrvatske među najslabije poznatim, istraženim i obrađenim razdobljima, usprkos opsežnoj građi. U tekstu su uvodno definirane prometno-povijesne i prirodne osnove razvoja, koje su bile preduvjet za osnovne procese što su se u ludbreškoj Podravini odvijali tijekom 18. stoljeća. U članku je posebna pozornost dana istraživanju stanovništva i demografskih uvjeta koji se mogu rekonstruirati na temelju sačuvanih kanonskih vizitacija, matičnih knjiga rođenih (krštenih), umrlih i vjenčanih, te drugih podataka. Za razvitak gospodarstva toga kraja osobito su zanimljiva istraživanja izvanagrarnoga gospodarstva, poljoprivrede, agrarnih odnosa i vlastelinskog sudstva. Za to je bilo nužno proučiti brojnu građu, a težište je na proučavanju agrarnih odnosa na ludbreškom vlastelinstvu kojim je upravljala obitelj Batthyany. Na kraju su obrađeni školstvo, socijalna skrb, zdravstvo, crkva i graditeljstvo.

Ključne riječi: socijalna i ekonomska povijest, ekohistorija, Podravina, Ludbreg

Key words: social and economic history, eco-history, Podravina, Ludbreg

U ovom su radu autori na temelju neobjavljenih i objavljenih izvora te literature obradili temeljne procese odnosa čovjeka, društva i okoliša na prostoru Ludbrega i okolice sredinom 18. stoljeća.

PROMETNE I PRIRODNO-GEOGRAFSKE OSNOVE RAZVOJA

Prometno je Ludbreg i okolicu određivao položaj uz rijeke Dravu i Bednju te bilogorsko-topličko pobrđe (u uvjetno homogenom pogledu). Tome valja dodati položaj između većih regionalnih središta 18. stoljeća kakva su bila Varaždin, Koprivnica i Križevci kao najvažnija, te manjih središta poput Legrada i Preloga (u nodalno-funkcionalnom pogledu). Uz to, važan je i geopolitički položaj, prvenstveno jer taj dio Hrvatske prestaje biti pogranični povlačenjem

granice s Osmanskim Carstvom nakon 1699. godine znatno istočnije od Ludbrega. Jedine granice koje su donekle utjecale na ludbreški prostor bile su one s Mađarskom (jer je Međimurje ušlo u njezin sastav) i sa slovenskim zemljama (Štajerskom).¹

Razinu prometne pogodnosti pojedinih naselja u okolici Ludbrega određivali su ponajprije prirodno-geografski elementi, koji su bili osnovica pri stvaranju rastera naseljenosti prije 18. stoljeća i tijekom njega. Bitna odrednica bio je longitudinalni prometni smjer koji je dolinom rijeke Drave povezivao zapad s istokom (i obrnuto). Na tu osnovnu longitudinalnu vezu naslanjali su se vicinalni transverzalni pravci, određeni na sjeveru najpovoljnijim gazovima preko rijeke Drave, a na jugu transverzalnim uskim ili kompozitnim dolinama i dolinicama rijeka i potoka, koji su presijecali sjeverne obronke Bilogore, Kalnika i Topličke gore, omogućavajući lakšu komunikaciju. U tom je pogledu svakako najvažniji proboj rijeke Bednje, a na njezinu izlasku u dravsku nizinu, prema svim zakonitostima prometno-geografskog položaja, moralo je nastati važnije naselje jer je ta točka ujedno bila vrlo važno prometno križište. Takav položaj, koji je još naglašen povoljnom reljefnom mikrolokacijom na uzdignutoj koti iznad Bednje, omogućio je Ludbregu da opstane kao središnje naselje čiji je utjecaj tijekom 18. stoljeća prelazio lokalne granice.²

Ludbreg je postao korespondentno naselje s jedne strane za dio dravske nizine, ali i za dio područja prema gornjem dijelu doline Bednje na jugu te prema sjeveru - s važnim vezama prema Međimurju i jugozapadnoj Mađarskoj. Gladajući širi prostor 18. stoljeća, Ludbreg je u lokalnim granicama uspješno dopunjavao gradske funkcije i centralitet Varaždina, Koprivnice i Križevaca.³

Prirodne značajke Ludbrega i okolice posebno su važne za tijek naseljavanja i prostorni raspored naseljenosti, odnosno za kasniji odnos čovjeka i okoliša.⁴ Od sjevera prema jugu, odnosno od rijeke Drave do kalničko-topličkoga pobrđa izmjenjuje se nekoliko karakterističnih reljefno-pedoloških zona koje su utjecale na klimu i biljni svijet, a pogotovo na gustoću i razmještaj naseljenosti stanovništva.⁵

Iako se čini da reljef u okolici Ludbrega ima nizak stupanj energije, s kontinuiranim općim padom od juga prema sjeveru, odnosno od zapada prema istoku - i male hipsografske razlike u dravskoj nizini imaju veliko značenje. Općenito uzevši, možemo u ludbreškoj Podravini razlikovati tri karakteristične reljefne cjeline, zonalno izdužene u smjeru istok - zapad: 1. Na sjeveru je

¹ P. Kurtek, Ludbreška Podravina, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 9; F. Močanin, Vojna krajina do kantonskog uređenja (zbornik), Zagreb 1984., 23 - 56; M. Valentić, Temeljne značajke povijesti Vojne krajine, Povijesni prilozi, 10, Zagreb 1991.

² D. Feletar, Geografske, prometne i demografske značajke ludbreške Podravine, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 3, Ludbreg - ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 13; vidi i: D. Feletar, T. Đurić i H. Petrić, Dolina Bednje, Hrvatski zemljopis, 47, Samobor 2000., 32 - 44.

³ P. Kurtek, Gornja hrvatska Podravina, Zagreb 1966.; D. Feletar, Podravina I, Koprivnica 1988.

⁴ O ekohistoriji vidi: A. W. Crosby, The Past and Present of Environmental History, American Historical Review, October 1995., 1176. - 1189.; D. Worster, Appendix: Doing Environmental History, The Ends of the Earth, Perspectives on Modern Environmental History, Cambridge 1988., 289 - 309; J. Donald Hughes, Ecology and Development as Narrative Themes of World History, Environmental History Review 19, 1995., I. G. Simmons, Changing the Face of the Earth: Culture, Environmental, History, Oxford 1989.; I. G. Simmons, Environmental History: A Concise Introduction, Oxford 1993. itd. Na hrvatskom jeziku postoje dvije knjige o ekohistorijskoj problematici: R. Delort, F. Walter, Povijest europskog okoliša, Zagreb 2002.; D. Roksandić, I. Mimica, N. Štefanec i V. Glunčić-Bužančić, Triplec Confinium (1500. - 1800.): ekohistorija, Split - Zagreb 2003.

⁵ D. Feletar, Geografski položaj i geomorfološko-pedološka osnovica naseljenosti Podravine do kraja srednjeg vijeka, Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, sv. 14, Zagreb 1990. 11 - 18; isti, Podravina, Koprivnica 1973., isti, Geografske, prometne i demografske značajke ludbreške Podravine, n. dj., 13; P. Kurtek, Ludbreška Podravina, n. dj., 9.

niski, u 18. stoljeću zamočvaren poloj vodotoka Drave, Plitvice, Bednje i Glibokoga; 2. Najplodniji i najvitalniji dio je zona holocenih i würmskih terasa, zapravo kontaktno područje između dravskog poloja na sjeveru i kvartarno-tercijarnog pobrđa na jugu; 3. Na jugu je zona pobrđa, mahom kvartarne i dijelom tercijarne starosti, koja se prema jugu nastavlja u razmjerno visok mezozojski horst Kalnika.⁶

U geološkom pogledu, veći dio ludbreške Podravine je povezan s tzv. Varaždinsko-murškom potolinom jer su stare naslage tu znatno potonule. Najzidignutije (najtanje) su na tzv. Koprivničkom pragu. Istočno od Koprivničkog praga počinje duboka izdužena Dravska potolina. Kvartarne i tercijarne naslage kod Ludbrega dosežu djelomice dubinu veću od kilometar i pol. Potkraj tercijara nastupilo je uzdizanje tih mlađih naslaga, a tektonska su gibanja nastavljena i u kvartaru, pleistocenu i holocenu. Tako pleistocene sedimente, primjerice, nalazimo i na uzdignutijim terenima sjevernoga pobrđa Kalnika i Topličke gore, a o tome dokumentiraju i pojedine ciglane na tim lokalitetima, kao primjerice u Ludbregu u 18. stoljeću (i kasnije). Tercijarna tektonska gibanja osobito su bila izražena u prostoru horsta Kalnika, koji je u osnovi sastavljen od mezozojskih stijena - vapnenca iz jure i krede.⁷

Klimatska obilježja odraz su geografskog položaja na jugozapadu Panonske nizine, a lokalne su razlike uvjetovane reljefnim i hidrogeografskim značajkama ludbreške Podravine. Za poznavanje klime u 18. stoljeću u okolici Ludbrega nemamo izravnih podataka, ali možemo pretpostaviti da nije bilo većih razlika između ondašnjih i današnjih klimatskih uvjeta, osim što je bilo nešto hladnije.⁸ Danas tamo vlada tip umjereno tople vlažne klime kontinentalnih obilježja (prema Köpenu). Prema tomu, postoje velike temperaturne amplitude između ljeta i zime, pogotovo u usporedbi s ekstremima (godišnja temperaturna amplituda može biti veća i od 60 stupnjeva Celzijevih). Srednjaci su razmjerno povoljni jer je prosječna temperatura u siječnju oko -2 °C, a u srpnju 18 °C. Ti su srednjaci u 18. stoljeću morali biti nešto niži. Padaline se smanjuju od zapada prema istoku jer ih uglavnom donose zapadni vjetrovi. Glavni je maksimum u jesen, a drugi u proljeće i rano ljeto. Značajke te klime su velike oscilacije u količini padalina, visini temperatura, snježnosti, mrazovitosti i slično. Tim klimatskim značajkama (ali i blagim pretežito zapadnim, sjeverozapadnim i južnim vjetrovima), danas (i u 18. stoljeću) je prilagođen izbor ratarskih, voćarskih i vinogradarskih kultura.⁹

Stari grad u Ludbregu prema crtežu iz 18. stoljeća (H. Winter)

⁶ D. Feletar, Podravina, n. dj., 13; P. Kurtek, n. dj., 9 - 10.

⁷ I. Eleršek, Prikaz geologije ludbreškog područja s posebnim osvrtom na pojave mineralnih sirovina, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 27-37; D. Feletar, n. dj., 14 - 15.

⁸ Razdoblje između 1430. i 1850. godine naziva se malim ledenim dobom, a najhladnije je bilo oko 1550. te od 1700. do 1850. godine. Najdulji neprekinuti niz podataka o temperaturi potječe iz Nizozemske gdje postoje točni podaci od početka 18. stoljeća. Tamo je siječanjska temperatura opadala od prve polovice 18. stoljeća do minimuma na kraju 18. i početku 19. stoljeća kad je počeo porast temperature. Slični su rezultati dobiveni i analizom u Švedskoj, srednjoj Engleskoj i drugim dijelovima Europe. Vidi: T. Šegota, Klimatologija za geografe, Zagreb 1988., 364, 371; G. Utterström, Climatic Fluctuations and Populations Problems in Early Modern History, The Ends of the Earth - Perspectives on Modern Environmental History, Cambridge 1988., 39 - 80; J. Grove, The century time-scale, Time-scales and environmental change, London and New York 1996., 39 - 87.; R. Delort, F. Walter, Povijest europskog okoliša, n. dj. 107 - 108.

⁹ D. Feletar, n. dj., 15; P. Kurtek, n. dj., 10 - 11.

Prirodna vegetacija ludbreške Podravine specifični je sastavni dio širega panonskog areala, ali sa svojim posebnostima. U dravskom polju nekada je osnovica bila zajednica hrasta lužnjaka, s pripadajućim biljem.¹⁰ Međutim, prirodni je pejzaž potpuno izmijenjen djelovanjem čovjeka. To se pogotovo očitovalo tijekom sustavnog smanjivanja šumskog pokrova u 18. stoljeću, ali i drugih promjena u poljoprivrednoj proizvodnji koje su mijenjale prirodni pejzaž.¹¹

Na temelju geoloških, geomorfoloških, klimatskih, hidrografskih i vegetacijskih značajki tijekom stoljeća razvilo se tlo ludbreške Podravine, koje je najvećim dijelom rezultat djelovanja čovjeka. Stanje kakvo je bilo u 18. stoljeću, nije do danas bitnije promijenjeno. U dravskom je polju najznačajnija grupa holocenokarbonatnih tala, uglavnom azonalnih značajki, a najkvalitetnija su tla na terasama. U pobrđu su najslabija tla, uvelike podzolirana i teža za obradu gdje je prisutna sedimentarna glina.¹²

Hidrografske značajke Ludbrega i okolice određene su tijekom 18. stoljeća (ali i prije i poslije) dominantnim utjecajem rijeke Drave te njezinim južnim pritocima: Plitvicom, Bednjom, Segovinom i Glibokim. Tada ti vodotoci još nisu bili regulirani, a prvi poznati planovi regulacije rijeke Drave i njezinih pritoka na širem području ludbreške Podravine postoje iz 1777. godine.¹³ Zbog čestih poplava uprava ludbreškoga vlastelinstva je 1786. godine uputila molbu Križevačkoj županiji da se iskopa kanal protiv poplava rječice Plitvice.¹⁴ Uz to, za ludbreški je kraj posebno važno veliko bogatstvo kvalitetne podzemne vode, s obzirom na razmjerno debele slojeve šljunka i pijeska. Vode su tijekom cijeloga 18. stoljeća ludbreškom stanovništvu određivale ritam života (ponajviše poplavama koje su često bilježene u onovremenim dokumentima), utjecale na prostorni raspored naseljenosti, ali i određivale snagu niza gospodarskih djelatnosti koje su se razvile - mlinarstva, zlatarstva, splavarstva, šajkaštva itd.¹⁵

STANOVNIŠTVO I DEMOGRAFSKI UVJETI

Najstarije podatke na osnovi kojih možemo rekonstruirati ukupan broj stanovnika nalazimo u kanonskim vizitacijama komarničkog arhidakonata Zagrebačke biskupije, a u njima se navodi najčešće ukupan broj kućedomaćina ili broj kuća. Prema tim podacima, u Ludbregu je 1700. godine bilo 98 kućedomaćina, a njihov je broj bio najvjerojatnije identičan broju obitelji u širem smislu ili, bolje reći, domaćinstvima, odnosno možda zadrugama. Broj kućedomaćina je 1733. godine pao na 96, a 1750. na 87. Uslijedila je revitalizacija pa broj raste 1754. godine na 89, 1768. na 95, 1771. na 107, 1778. na 108, a 1787. na čak 120 kućedomaćina. U ludbreškoj župi - koja je, osim Ludbrega, obuhvaćala još sela: Apatija, Bolfan, Čukovec, Globočec, Hrastovsko, Kučan, Selnik, Sigetec, Slokovec i Torčec - godine 1700. kućedomaćina je bilo 277, njihov je broj do 1733. porastao na 285, ali je 1750. pao na 278, a 1754. ponovno počinje rasti te je iznosio 289. Rast se nastavio do 1768. godine kada broj kućedomaćina iznosi 291 te dalje do 1771.

¹⁰ P. Kurtek, n. dj., 11; D. Feletar, n. dj., 15.

¹¹ O krčenju šuma vidi: P. Chaunu, *La civilisation de L'Europe classique*, Paris 1966. (postoji i izdanje pod naslovom *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd 1977., 266 - 275.).

¹² D. Feletar, Stanje i zaštita čovjekova okoliša u koprivničkoj Podravini, *Podravski zbornik*, 16, Koprivnica 1990., karta na str. 138; P. Kurtek, *Gornja hrvatska Podravina*, n. dj. 32 - 33.

¹³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Zagreb, Generalna komanda Karlovac - Varaždin (Zagreb), kut. 10. Ranije imamo podatak o regulaciji rijeke Drave iz 1586. godine kada je Juraj Zrinski molio varaždinsku općinu da zamijeni s njom u tu svrhu neko zemljište, no taj se podatak ne odnosi na ludbreško područje, Arhiv HAZU, DC-II-44.

¹⁴ HDA, Križevačka županija, kut. 83, fasc. VII, br. 6.

¹⁵ D. Feletar, n. dj., 15 - 16.

Karta ludbreške Podravine Antonera iz 1790. godine

godine kada je ludbreška župa imala 299 kućedomaćina. Uslijedio je pad broja kućedomaćina na 289, pa ponovno porast 1782. godine na 293 i pad 1787. godine na 282.¹⁶ U Sigecu, kao rodnome mjestu Kazimira Bedekovića, 1700. godine bilo je 38 kućedomaćina, a 1733. popisana su njih ukupno 34. Godine 1771. u Sigecu je zabilježena 31 kuća, a do kraja 18. stoljeća smanjivao se broj popisanih kuća. Godine 1782. bilo je 27 kuća, a 1787. godine 21.¹⁷

Prema tomu, vidi se da je trgovište Ludbreg u drugoj polovici 18. stoljeća imalo kontinuirani proces rasta broja kućedomaćina, odnosno domaćinstava, a to bi se moglo povezati s prostornim širenjem Ludbrega i njegovim prosperitetom. Na drugoj strani, u naseljima župe vidi se stalno variranje broja kućedomaćina, koji je vrhunac postigao početkom 70-ih godina 18. stoljeća, a otad je prisutna tendencija pada prema kraju stoljeća, s manjom iznimkom početkom 80-ih godina.

Podatke o ukupnom broju stanovnika nalazimo samo od 1771. do 1800. godine. Trgovište Ludbreg je 1771. godine imalo 550 stanovnika, a do 1782. došlo je do porasta na 727 stanovnika. Godine 1784. popisana su 654 stanovnika, 1787. bilo ih je 759, a oko 1800. godine popisano ih je 678. Ludbreška je župa 1771. godine imala 1888 stanovnika (za tu godinu nedostaju podaci za sela Apatija i Čukovec), 1782. godine popisano ih je 1980, 1784. godine 2425, 1787. na području

¹⁶ HDA, Plemićki posjedi prije regulacija županija, Križevačka županija (1643. - 1756.), kut. 1, fasc. 2, br. 30; kut. 2, fasc. 2 i 3, br. 1, 39. (za 1750. i 1754. godinu); Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), Kanonske vizitacije komarničkog arhidakonata (KVKA), Protokoli 91/III (za 1700.), 94/VI (za 1733.), 97/VII (za 1768., 1778., 1782. godinu), 99/XII (za 1787. godinu), 211 (za 1771. godinu); S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u XVIII. i prvoj polovici XIX. stoljeća, Varaždin 1991., 32 - 33.

¹⁷ S. Krivošić, Stanovništvo Podravine 1659. - 1859., Podravski zbornik 9, Koprivnica 1983., 158.

župe bilo je 2030 stanovnika, a oko 1800. godine zabilježeno ih je 1887.¹⁸ U Sigecu je 1771. godine živio 161 stanovnik, a oko 1800. godine broj stanovnika je smanjen na 142.¹⁹ Usporedimo li te podatke s prije iznesenim brojem kuća (ili kućedomaćina), vidimo da su 1771. godine u Sigecu u jednoj kući prosječno živjela 5,2 stanovnika.

Na temelju popisa kućedomaćina moguće je procijeniti broj stanovnika u trgovištu Ludbreg i ludbreškoj župi. S. Krivošić je procijenio da obitelji u župi Virje imaju najmanje 5,6 ukućana, a prosjek je od 1778. do 1787. godine iznosio 6,2 člana obitelji.²⁰ Isti je autor procijenio da je u Koprivnici u 18. stoljeću obitelj imala od 3,4 do 4 ukućana,²¹ a u župi Kuzminec od 7,3 do 8,8.²² U trgovištu Ludbreg je 1771. godine obitelj u prosjeku imala 5,1 člana, godine 1782. prosjek članova domaćinstva iznosio je 6,7, s 1787. se smanjio na 6,3 ukućana u jednoj obitelji. To se približno slaže s podacima za župu Virje, ali bitno odudara od Koprivnice i župe Kuzminec. Pritom valja uzeti u obzir da se podaci za župu Kuzminec mogu koristiti jedino za sela ludbreške župe jer su sva naselja u župi Kuzminec bila seoska. Uz to, važno je napomenuti da je Koprivnica bila privilegirano gradsko naselje te se struktura njezinih obitelji razlikovala od onih u trgovištu Ludbreg.

I. Erceg na temelju novijih istraživanja tvrdi da je grad Koprivnica 1787. godine imao 3594 stanovnika. Prema navodima istog autora, u Koprivnici su bile 694 kuće, što znači da je u jednoj kući živjelo 5,17 ukućana. Iste 1787. godine popisana su 854 kućedomaćina i s obzirom na to, bila su 4,20 člana po domaćinstvu. U Križevcima je istovremeno živjelo 4,29 žitelja po domaćinstvu, a u Varaždinu je broj stanovnika po domaćinstvu iznosio 4,58.²³ Za trgovište Ludbreg, kao gradsko naselje, mogli bismo izvršiti procjenu obitelji na najmanje 4,2 (uzevši broj stanovnika po domaćinstvu za grad Koprivnicu koji ima najmanji prosjek prema jozefinskom popisu) i na najviše 6,7 (prema popisu iz iste 1787. godine, iz crkvenih izvora) u 18. stoljeću. Prema tomu, ukupan broj stanovnika trgovišta 1700. godine iznosio bi približno od 412 do 657, 1733. godine od 403 do 643, 1750. godine od 365 do 583, 1754. godine od 374 do 596, a 1768. godine od 399 do 637. Približno bismo broj stanovnika trgovišta Ludbreg mogli procijeniti 1700. godine na 535, 1733. na 523, 1750. na 474, 1754. na 485, a 1768. godine na 518.²⁴

Sela ludbreške župe vjerojatno su imala drugačiju strukturu obitelji od trgovišta Ludbreg. Zbog toga kao donju granicu broja članova obitelji ne bismo uzimali prosjek za grad Koprivnicu, nego samo prosjeke od 1771. do 1787. godine, koji 1771. godine iznose 7,9 članova po obitelji, 1782. godine bilo ih je 6,8, a 1787. godine 7,8. Prema tomu, 1771. godine u selima ludbreške župe živjelo je u prosjeku od 6,8 do 7,9 ukućana u jednoj obitelji. Procjene ukupnoga broja stanovnika u selima ludbreške župe bile bi: 1700. godine od 1217 do 1414, 1733. godine od 1285 do 1493, 1750. godine od 1299 do 1509, 1754. godine od 1299 do 1509 te 1768. godine od 1333 do 1548. Približno bismo ukupni broj stanovnika sela ludbreške župe mogli procijeniti 1700.

¹⁸ NAZ, KVKA, Prot. 211 (za 1771.), 97/IX (za 1782.), 99/XI (za 1787.); *Conspectus parochiarum dioc. Zagr.* (za oko 1800.); S. Krivošić je podatke iz *Conspectus parochiarum dioc. Zagr.* iz oko 1800. stavio u podatke za 1789. godinu, vidi: *Stanovništvo Podravine 1659. - 1859.*, n. dj., 161; isti, *Stanovništvo i demografske prilike*, n. dj., 35; M. Hrg, J. Kolanović, *Kanonske vizitacije zagrebačke (nad)biskupije 1615. - 1913.*, pregled, Zagreb 1989., 209.

¹⁹ S. Krivošić, *Stanovništvo Podravine*, n. dj., 161.

²⁰ S. Krivošić, *Virje - iz demografske povijesti đurđevačko-krajiške regimente*, *Podravski zbornik* 12, Koprivnica 1986., 118 - 119.

²¹ S. Krivošić, *Koprivnica - naselje i njegovi stanovnici*, *Podravski zbornik* 14, Koprivnica 1988., 123 - 124.

²² S. Krivošić, *Stanovništvo i demografske prilike*, n. dj., 34.

²³ I. Erceg, *Jozefinski popis stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije (1785./87.)*, *Rad HAZU*, 461, Zagreb 1992., 12 - 16; H. Petrić, *Koprivnica na razmeđu epoha (1765. - 1870.)*, Koprivnica 2000., 10.

²⁴ S. Krivošić donosi drugačije procjene ukupnog broja stanovnika za trgovišta Ludbreg: 1700. - 588, 1733. - 576, 1750. - 522, 1754. - 534, a za 1768. godinu ne donosi procjenu, vidi: *Stanovništvo i demografske prilike*, n. dj., 37.

godine na 1316, 1733. na 1389, 1750. i 1754. godine na 1404, a 1768. na 1441.²⁵ No, postoje razlike u odnosu na ove procjene. Primjerice, u selu Sigecu su 1771. godine u jednoj kući živjela 5,2 stanovnika.²⁶ Kada bismo tu procjenu primijenili za sve popise u 18. stoljeću, dobili bismo podatke da je u Sigecu 1700. godine živjelo oko 198 stanovnika, 1733. bilo ih je 177, 1771. godine 161, 1782. godine 140, 1787. godine 109, a oko 1800. godine 134.

Zbrojimo li podatke iz procjene za trgovište Ludbreg i za sela ludbreške župe, broj stanovnika župe Ludbreg iznosio bi: 1700. godine 1851, 1733. godine 1912, 1750. godine 1878, 1754. godine 1889. i 1768. godine 1959.²⁷

Stopa porasta ukupnog broja stanovnika od 1700. do 1796. godine u Ludbregu je, prema navodima S. Krivošića, iznosila 1,49 ‰, u svim naseljima ludbreške župe 0,60 ‰, a u selima župe 0,15 ‰. Prema tomu, jasno je da se broj seoskoga stanovništva ludbreške župe povećavao sporije nego u trgovištu Ludbreg.²⁸ Istovremeno je udio stanovništva trgovišta Ludbreg u ukupnom stanovništvu župe tijekom 18. stoljeća iznosio 33 ‰, a u prvoj polovici 19. stoljeća taj je udio pao na 28,7 ‰.

Iako je opća stopa nataliteta najjednostavniji pokazatelj frekvencije rođenja, (ali i istovremeno najgrublji pokazatelj), ovdje do izražaja dolazi opća stopa efektivnog nataliteta. Od 1731. do 1798. godine u trgovištu Ludbreg iznosila je 52,1 ‰, u selima ludbreške župe 44,4 ‰, a u svim naseljima ludbreške župe u prosjeku 46,7 ‰.²⁹ Opća stopa fertiliteta je 1774. godine za ludbrešku župu iznosila 137, a 1779. godine za sela ludbreške župe (bez trgovišta Ludbreg) 150 ‰, što je bilo nešto niže od prosjeka u Hrvatskoj.³⁰ Koeficijent maskuliniteta (broj rođene muške djece na 1000 ženske djece) u trgovištu Ludbreg tijekom 18. stoljeća iznosio je 1073, u selima župe 1068, a u cijeloj župi Ludbreg 1069. Koeficijent feminiteta (broj rođene ženske djece na 1000 muške djece) iznosio je početkom 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća u ludbreškoj župi 939, u trgovištu Ludbreg 959, a u selima ludbreške župe 953.³¹

Tijekom godine broj začete djece mijenjao se ovisno o crkvenim zabranama, klimatskim uvjetima i poljoprivrednim radovima. Uz to je vezan i broj rođene djece tijekom godine. Najviše se djece u 18. stoljeću u ludbreškoj župi rodilo prvih i posljednjih mjeseci u godini, što znači da je do začeca najviše dolazilo u zimi i na proljeće. Tijekom 18. stoljeća i u prvoj polovici 19. stoljeća u ludbreškoj je župi zabilježeno dosta izvanbračne djece, koje je bilo više u trgovištu nego u selima. Kao majke izvanbračne djece, uz udovice, javljaju se i udane žene pa S. Krivošić zaključuje da su izvanbračne veze bile trajnije jer je bilo žena koje su imale dva ili tri izvanbračna djeteta. Među tim majkama najčešće se spominju sluškinje. Većina majki bile su domaće žene, a nekoliko ih je bilo iz Štajerske i drugih dijelova Europe. U stambenom naselju ludbreške ciglane,

²⁵ Kao i za trgovište Ludbreg, od naše se procjene za ukupan broj stanovnika sela ludbreške župe razlikuju procjene S. Krivošića: 1700. - 1192, 1733. - 1360, 1750. - 1340, 1754. - 1307, a za 1768. godinu ne donosi procjenu, vidi: S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., 34 - 37.

²⁶ S. Krivošić, Stanovništvo Podravine, n. dj., 158, 161.

²⁷ I za područje cjelokupne župe Ludbreg vide se razlike između naše procjene i one koju je izvršio S. Krivošić. Prema njegovoj procjeni, župa Ludbreg je 1700. godine imala 1780 stanovnika, 1733. godine 1936, 1750. godine 1862, a 1754. godine 1841. Za 1768. godinu nije izvršio procjenu. S. Krivošić, n. dj., 37.

²⁸ S. Krivošić, Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., 38; M. Winter, Po dragomu kraju - Ludbreg i okolica, Kaj, 3 - 4, Zagreb 1970.; H. Petrić, Društveni i gospodarski razvoj od srednjeg vijeka do Prvoga svjetskoga rata, Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 51 - 52.

²⁹ A. Wertheuner-Baletić, Demografija - stanovništvo i ekonomski razvitak, Zagreb 1982., 140 - 142; S. Krivošić, n. dj., 41 - 43.

³⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 48, br. 116; S. Krivošić, n. dj., 44.

³¹ S. Krivošić, n. dj., 45 - 46.

primjerice, rodilo se dvanaestero izvanbračne djece, a koeficijent maskuliniteta izvanbračne djece u ludbreškoj župi iznosio je 1129.³²

Broj rođenih tijekom 18. stoljeća u trgovištu Ludbreg godišnje se kretao od 20-ak do 50-ak, u selima ludbreške župe od 50-ak do stotinjak, a u cijeloj župi od oko 75 do oko 135. Broj umrlih se godišnje u trgovištu Ludbreg kretao od desetak do 60-ak, u selima od 20-ak do stotinjak, a u cijeloj župi od 30-ak do oko 155.³³

Najviše vjenčanja u ludbreškoj je župi u prosjeku tijekom 18. stoljeća bilo u siječnju i veljači, a najmanje u ožujku i prosincu. Na raspored vjenčanja prema mjesecima najviše su utjecale crkvene odredbe kojima su oblikovani običaji. Očito su u ludbreškoj župi, kao i u cijelom katoličkom svijetu, vjenčanja bila iznimno rijetka u vrijeme uskrsnog posta, a ponegdje i tijekom božićnog. Upravo je to bilo izrazito u Ludbregu jer se u cijeloj ludbreškoj župi u 18. stoljeću tijekom božićnog posta spominje samo jedno vjenčanje.³⁴

Stope prirodnog kretanja stanovništva u trgovištu Ludbreg bile su pozitivne do 1784. godine, a tako je bilo i u selima te u cijeloj župi. Nakon te godine došlo je do povećanja broja umrlih u odnosu na rođene. Negativan prirodni prirast trajao je sve do 1818. godine.³⁵

Mehaničko kretanje stanovništva je rezultat imigracije (useljavanja) i emigracije (iseljavanja). Vanjske migracije pokazuju matične knjige krštenih (rođenih), umrlih i vjenčanih u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća. U tom se razdoblju u ludbrešku župu doselilo 11 stanovnika iz Kranjske, 33 iz Štajerske, jedan iz Koruške (dakle 45 stanovnika iz slovenskih zemalja), osam iz Italije, 23 iz Mađarske, devet iz Češke, tri iz Francuske, po dva iz Moravske i Austrije, po jedan iz Tirola i Bavorske te pet iz drugih dijelova Njemačke. Najviše tih došljaka se naselilo u trgovištu Ludbreg.³⁶ Za poznavanje migracija osobito je zanimljiv tabelarni izvještaj o popisu novonaseljenih selišta u okružju Ludbreg iz 1786. godine.³⁷ Prvi su put Židovi spomenuti u Ludbregu 1800. godine kada je za njih Križevačka županija odredila tolerancijsku taksu.³⁸

O unutarnjim migracijama možemo govoriti na temelju podataka matičnih knjiga vjenčanih. Doseljenici u sklopu unutarnjih migracija bili su pretežno iz sela susjednih župa u krugu od deset do 15 kilometara od sjedišta župe, tj. trgovišta Ludbreg. Na području ludbreške župe zapisani su ovi etnici i ktetici: Goričanec, Gradinski, Jerešinčan, Matočanec, Međimorec, Posavec, Potočki, Stubičan, Topličan i Zrinski. S nekadašnjim životom na granici s Osmanskim Carstvom povezana su prezimena: Harambaša, Ulama, Čapalija, Puškadija, Karabija i Hajduk. U razdoblju od 1793. do 1820. prosječni godišnji saldo preseljenja u apsolutnom je iznosu bio 884 u ludbreškoj župi, u trgovištu 374, a u selima župe 510. Uz sve te podatke, valja spomenuti još i to da je prosječna dob stanovništva na ludbreškom području iznosila oko 22 godine, a prema navodu S. Krivošića, tamošnje se stanovništvo nalazilo u "demografskoj mladosti".³⁹

³² S. Krivošić, n. dj., 46 - 52.

³³ S. Krivošić, n. dj., 191 - 192, 211 - 212 (tablice).

³⁴ P. Chaunu, n. dj., 185 - 189; S. Krivošić, n. dj., 76 - 79.

³⁵ HDA, Matične knjige, Župa Ludbreg, Matične knjige krštenih (rođenih) 1729. - 1750., 1752. - 1804., 1806. - 1848., Matične knjige umrlih 1734. - 1756., 1759., 1760. - 1833.; S. Krivošić, n. dj., 87 - 88.

³⁶ HDA, Matične knjige, Župa Ludbreg, Matične knjige vjenčanih 1730. - 1759., 1759. - 1795., 1796. - 1848., Matične knjige krštenih (rođenih) 1729. - 1750., 1752. - 1804., 1806. - 1848., Matične knjige umrlih 1734. - 1756., 1759., 1760. - 1833.; S. Krivošić, n. dj., 91.

³⁷ HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. I, br. 22.

³⁸ HDA, Križevačka županija, kut. 161, br. 24 - 28.

³⁹ HDA, Matične knjige vjenčanih i rođenih za župu Ludbreg; S. Krivošić, n. dj., 91 - 99.

IZVANAGRARNO GOSPODARSTVO, POLJOPRIVREDA, AGRARNI ODNOSI I VLASTELINSKO SUDSTVO

Za poznavanje gospodarskoga razvitka trgovišta Ludbreg osobito je važna "Tabella officium et machanicorum pro anno 1779", koja obuhvaća podravski distrikt oko Ludbrega kao dio tadašnje Križevačke županije. U tom su dokumentu navedeni brožčani podaci o obrtima, od kojih su važni podaci o ciglarskoj struci jer govore o postojanju i radu ciglane u Ludbregu. Tada su zabilježena 23 ciglarska majstora, 126 ciglarskih pomoćnika i 163 šegrta - ukupno 312 zaposlenih u ciglani.⁴⁰ Iz toga je vremena, točnije iz 1780. godine, sačuvana karta s nacrtanim cestama i putevima u podravskom distriktu na kojoj je označena i ludbreška ciglana, a nalazila se na raskrižju cesta Koprivnica - Ludbreg i Ludbreg - Mali Bukovec.⁴¹ Iz matičnih knjiga krštenih (rođenih) znamo za 15 prezimena ciglara od 1822. do 1857. godine, od kojih su većina bili došljaci.

Krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća u Ludbregu se spominju brojna zanimanja: krojači, postolari, kovači, čizmari, užari, mesari, mlinari, pekari, kolari, klobučari, sapunari, kožari, bačvari, stolari, tesari, krznari i dimnjačari.⁴² Pritom valja napomenuti da je sačuvana tablica majstora zidara i tesara iz 1780. godine upravo za područje podravskoga distrikta Križevačke županije, koji je obuhvaćao i ludbreško područje.⁴³

Još od 17. stoljeća na ludbreškom vlastelinstvu počeli su se stvarati mali plemićki posjedi koji su se nazivali plemićke kurije. U prvim desetljećima 18. stoljeća broj držalaca založenih posjeda smanjio se tako da je nekadašnje male posjede u svojim rukama okupila skupina bogatijih plemića. Prema popisu iz 1739. godine, na ludbreškom su vlastelinstvu založene posjede držali ovi plemići: Jakob Jelačić sa sjedištem u Selniku, Pavao Betović u Hrastovskom, pavlini iz Lepoglave u Sigecu, Baltazar Bedeković u Sigecu⁴⁴, udovica grofa Adama Batthyanyja, plemić Šubarić u Hrastovskom, plemić Czindery u Ludbregu, Franjo Matačić u Ludbregu, Juraj Šulok u Hrastovskom i plemić Fodroczy u Ludbregu. Oni su na vlastelinstvu razvili alodijal koji je bio veći od vlastelinova i, uz to, pripadalo im je 60 posto svih kmetova ludbreškoga vlastelinstva.⁴⁵

Nakon 1739. godine plemići Batthyany otkupili su sve plemićke kurije od njihovih držatelja i uključili u sastav vlastelinstva Ludbreg. To im jedino nije uspjelo s plemićkom kurijom u Sigecu.⁴⁶ Nakon grofova Erdödyja, Batthyany su vlastelinstvo Ludbreg kupili 1695. godine.⁴⁷

⁴⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 48, br. 107; S. Krivošić, n. dj., 100.

⁴¹ HDA, Križevačka županija, kut. 48, br. 127.

⁴² Uz analizu matičnih knjiga koju je detaljno proveo S. Krivošić, vidi: Stanovništvo i demografske prilike, n. dj., 100, za gospodarsku povijest i povijesnu demografiju ludbreškoga kraja zanimljivi su popisi starješina domaćinstava u vrijeme Eleonore Batthyany 1733. godine, popis vlasnika kuća i starješina domaćinstva iz Ludbrega i okolnih sela iz 1810. godine, raspored selišta prema novom urbaru s početka 19. stoljeća, popis stanovništva Ludbrega iz 1838. godine te podaci iz "Status familijarum" župe Ludbreg od 1850. do 1860. godine. Sve je te podatke priredila ludbreška povjesničarka Marija Winter, a objavljeni su u njezinu djelu Iz povijesti Ludbrega i okolice 2, Koprivnica 2000., 91 - 121.

⁴³ HDA, Križevačka županija, kut. 47, fasc. LXXI, br. 41.

⁴⁴ Protonotar i podban Baltazar Bedeković i njegova supruga Klara Szöreny sklopili su 1719. godine ugovor o kupnji imanja Sigetec s dotadašnjim vlasnikom Sigismundom Rauchom. Nakon pet godina, točnije 1724., Baltazar Bedeković u potpunosti je isplatio imanje na kojemu se tri godine kasnije rodio njegov sin Kazimir. D. Hrelja, Prilozi za genealogiju obitelji Bedeković, sažetak, Znanstveni skup "Kazimir Bedeković i njegovo djelo", Ludbreg, 1. rujna 2000.

⁴⁵ Arhiv obitelji Batthyany, Mađarski državni arhiv (MOL), Budimpešta, Lad. 17, br. 163 (Obitelj Batthyany); J. Adamček, Ludbreg i njegova okolica u doba feudalizma, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 94 - 96.

⁴⁶ J. Adamček, n. dj., 95 - 96.

⁴⁷ M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice 1, Koprivnica 2000., 86 - 87; J. Adamček, n. dj., 88 - 89.

Prvi vlasnik iz nove obitelji vlastelina bio je hrvatski ban Adam Batthyany, kojega je 1703. godine naslijedila njegova udovica Eleonora, rođena Strattman.⁴⁸ Nakon dugotrajnih parnica oko nasljedstva vlastelinstva Ludbregom su, prema nalogu Marije Terezije, ovladali Ludovik i Karlo Batthyany, koji su otkupili založene kurije.⁴⁹ Kako smo već spomenuli, jedini posjed koji Ludovik Batthyany nije 1742. godine uključio u vlastelinstvo bila je plemićka kurija u Sigecu. Darovao ju je tajniku kraljevske konferencije Antunu Špišiću. Taj je posjed vraćen vlastelinstvu tek 13. veljače 1769. godine.⁵⁰

Prema urbaru iz 1712. godine, ludbreški su kmetovi vlastelinstvu plaćali četiri novčane daće: 1) "činž Svetog Martina ili selišni činž", 2) novčanu daću za drva, 3) straževinu i 4) novčanu daću koju su podložnici plaćali kao naknadu za crkvenu desetinu.⁵¹ Tridesetih godina 18. stoljeća sve su četiri daće svedene u jedinstveni selišni činž. Na kraju 17. i u prvoj polovici 18. stoljeća najveće je davanje ludbreških kmetova bio porez. Naturalna renta se sastojala u davanju pšenice i zobi, ovisno o veličini selišta. Kmetovi su, također ovisno o veličini selišta, morali davati i selišne svinje, a posebnu skupinu naturalnih daća činili su tzv. darovi - obavezno davanje peradi i namirnica. Najvažnija naturalna daća na vlastelinstvu bila je gornica koja se davala u vinu, i to prema količini vinograda. U naravi se pobirala još i desetina pčela, odnosno meda.⁵² Premda u urbaru iz 1712. godine vrsta tlake nije bila specificirana, držatelj polovice selišta morao je svaki tjedan davati tri dana tlake, a kmetovi s četvrtselištem davali su tlaku dva dana tjedno. Veći dio želira (inkvilina) davao je svaki tjedan jedan dan pješačke tlake, a samo je manja skupina davala jedan dan tlake na mjesec. Brojni izvori potvrđuju da je radna renta u prvoj polovici 18. stoljeća bila osnovni teret ludbreških kmetova i želira.⁵³

Sami ludbreški kmetovi smatrali su da je tlaka njihov najteži teret. Kada je kraljevska komisija 1755. godine ispitala uzroke seljačkoga nezadovoljstva, oni su tvrdili da se taj teret u različitim oblicima povećavao. Stanovnici trgovišta Ludbreg tužili su se pred kraljevskom komisijom da mnogi od njih, iako "osim kuća i bijednih vrtova" ništa ne posjeduju, moraju davati tlaku dva do tri dana tjedno. Prije 40 godina tlaku su davali samo jednom na tjedan. Osim toga, nametnuta im je dužnost da za vlastelinstvo skupljaju puževe.⁵⁴

Kada je 1765. godine umro palatin Ludovik Batthyany, vlastelinstvo je naslijedio njegov sin Adam koji je 1772. godine, nakon smrti strica Karla koji nije imao potomaka, preuzeo kneževski naslov. Godine 1787. kneza Adama je u upravljanju ludbreškim vlastelinstvom naslijedio sin Ludovik II. koji ga je vodio do 1806. godine.⁵⁵

Sjedinjavanjem sudske vlasti s pravom vlasništva gospodari vlastelinstva mogli su organizirati sustav prinude. Temeljno regalno pravo bilo je sudsko pravo. Na ludbreškom vlastelinstvu djelovao je vlastelinski sud koji je kmetovima i slobodnjacima sudio za različite prekršaje. Sačuvani spisi toga suda iz 18. stoljeća pokazuju da je vlastelinstvo svojim kmetovima često sudilo zbog uskraćivanja daća i neurednog izvršavanja obaveza, a podložnicima je sud nametao i različita nova davanja.⁵⁶ Čini se da pravda vlastelinskog suda često nije zadovoljavala podložnike

⁴⁸ J. Adamček, n. dj., 89.

⁴⁹ HDA, Kaptolski arhiv Zagreb, Acta loci credibilis, series I, Litt. B, br. 128; J. Adamček, n. dj., 89 - 90.

⁵⁰ HDA, Arhiv obitelji Batthyany, zbirka preslika, MODL, Lad. 20, br. 69 B, 69 E; J. Adamček, n. dj.

⁵¹ HDA, Arhiv obitelji Batthyany, zbirka preslika, MODL, Lad. 18, br. 163 S; J. Adamček, n. dj. 96.

⁵² J. Adamček, n. dj., 96.

⁵³ J. Adamček, n. dj., 96 - 98.

⁵⁴ HDA, Acta Commissionalia, prot. 8/XI, 31 - 32.

⁵⁵ M. Winter, Ludbreški grad i njegovi gospodari, Podravski zbornik 6, Koprivnica 1980., 365 - 366; ista, Iz povijesti Ludbrega i okolice 1, n. dj., 88 - 89, 214.

⁵⁶ J. Adamček, n. dj., 104.

pa su podnosili žalbe Križevačkoj županiji. Očito je da su podložnici ludbreškoga vlastelinstva iz Ivanca, Reke i Černoglavca 1780. godine imali prava uživanja šuma te su županijskom sudu podnijeli tužbu protiv ludbreškoga provizora Mihaela Sinkovića zbog smetanja u korištenju šuma.⁵⁷

Zabilježeno je još nekoliko žalbi protiv upravitelja i činovnika vlastelinstva Ludbreg zbog zaposjedanja zemlje i smetanja upotrebe pašnjaka i prava drvarenja, koju su Križevačkoj županiji 1780. godine podnosili stanovnici općina Struga i Sesvete te drugi podložnici. Uz to su sačuvane tužbe podložnika vlastelinstva zbog prelijevanja zajedničkog pašnjaka, žalba Stojana Popovića s imanja Černoglavac zbog neosnovane osude zbog preljuba te spisi o isplati geometra prema sporazumu s ludbreškim stanovnicima tijekom ludbreškoga teritorija 1780. godine, kao i zahtjev ludbreškoga župnika koji je tražio novu zidanu kuhinju umjesto stare drvene.⁵⁸ Ludbreške su žalbe pred Županijom bile učestale i 1786. godine. Ludbreška općina žalila se Križevačkoj županiji na mjesnog župnika zbog lukna, udova Havaić imala je čak osobna potraživanja od vlastelinstva, a bilo je i mnogo žalbi zbog rješenja dominalnog suda u Ludbregu, pogotovo u pitanju ovrhe.⁵⁹ No, ni vlasnici ludbreškoga vlastelinstva nisu mirovali te su odgovarali na žalbe. Primjerice, sačuvana je molba Ludovika Batthyanyja u vezi sa sudskim rješenjima i odlukama u parnici protiv arendatora na njegovu ludbreškom vlastelinstvu.⁶⁰ Iz žalbi se vidi da je Ludbreg 1786. godine imao svoga bilježnika, odnosno notara koji se žalio protiv pomoćnika zapovjednika ludbreškoga banderija.⁶¹ Za poznavanje ludbreškoga sudstva zanimljiva je i odredba Skupštine Križevačke županije iz 1786. godine, prema kojoj se vidi da je Ludbreg bio sjedište maloga županijskog suca Sladovića.⁶² Treba spomenuti da je i nakon toga bilo revizija parnica protiv podložnika vođenih pred sudom u Ludbregu sve do 1800. godine i kasnije,⁶³ a iste je godine zabilježena tužba Ludovika Batthyanyja protiv Vlaha zbog korištenja njegove šume pokraj Ludbrega.⁶⁴

Tijekom 18. stoljeća vlastelinstvo je držalo mitnicu u trgovištu Ludbreg. Ludbreško je vlastelinstvo još u srednjem vijeku uživalo sajamsko pravo, a mnogo važnija od sajamske daće bila je vlastelinska monopolna prodaja vina na sajmu. Kralj Franjo II. izdao je 20. travnja 1793. godine ludbreškom vlastelinu Ludoviku II. novi sajamski privilegij kojim su se u trgovištu mogla godišnje održavati četiri sajma.⁶⁵

Vlastelinstvo je pravo korištenja voda, osim preko brodarine, koristilo pravom mlinarenja i pravom ribolova. Na Dravi i Bednji nalazile su se velike vlastelinske vodenice koje su donosile znatne prihode u žitaricama. Seljaci su za svoje mlinove morali plaćati posebnu arendu. Početkom 18. stoljeća vlastelinstvo je ribolov na rijekama Bednji i Plitivici proglasilo svojim isključivim pravom. Pravo vinotočja se sastojalo u pravu vlastelinstva da od Jurjeva (23. travnja) do Miholja (29. rujna) u trgovištu i selima isključivo ono prodaje vino. U tom su razdoblju cijene vina bile

⁵⁷ HDA, Križevačka županija, kut. 49, fasc. LXXVI, br. 11.

⁵⁸ HDA, Križevačka županija, kut. 51, fasc. LXXVIII, br. 55, 56, 57, 58, 60, 69, 71, 77, 83.

⁵⁹ HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. I, br. 23, 26; kut. 80, fasc. XXX, br. 6; kut. 81, fasc. IV, br. 89, fasc. V, br. 9, br. 17, br. 35; kut. 82, fasc. VI, br. 78.

⁶⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 83, fasc. VII, br. 7.

⁶¹ HDA, Križevačka županija, kut. 80, br. 63; sačuvana je i molba upravitelja pošte u Žakanju, Ivana Futaka, da ga se imenuje za notara u Ludbregu 1800. godine, vidi: HDA, Križevačka županija, kut. 156, Mala skupština 21. siječnja 1800., br. 6.

⁶² HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. II, br. 44.

⁶³ HDA, Križevačka županija, kut. 157, Generalis Congregatio, 16. travnja 1800., br. 24.

⁶⁴ HDA, Križevačka županija, kut. 157, Congragatio Particularis, 21. travnja 1800., br. 159.

⁶⁵ HDA, Arhiv obitelji Batthyany, zbirka preslika, MODL, Lad. 18, br. 163 S, 163 H; Lad. 20, br. 205; J. Adamček, n. dj. 104.

najviše, a vlastelinstvo ih je moglo i umjetno podizati, ostvarujući velike prihode. Među regalnim pravima bilo je i patronatsko pravo nad crkvama na području vlastelinstva. Kao patron župnih crkvi, vlastelin je utjecao na postavljanje njihovih župnika. Patronat su imali nad crkvom u trgovištu u Ludbregu, kapelom Sv. Antuna u Selniku, crkvom Sv. Jurja u Sv. Đurđu te kapelama Sv. Ivana i Sv. Dominika.⁶⁶

Tijekom urbarijalne regulacije stanovnici trgovišta Ludbreg su 1774. godine izjavili da posjeduju relativno dobru zemlju, a zna se da se na ludbreškim poljima primjenjivao tropoljni sustav obrade zemlje. Dio zemlje bio je izložen poplavama, livade su bile osrednje, a pašnjaci premali. Uz to, stanovnici trgovišta držali su relativno velike vinograde od čak 1169 kopača.⁶⁷ Zanimljivo je da Ludbrežani svoja davanja nisu davali prema pisanom urbaru. Oni su svake godine morali raditi 30,5 dana sa stokom i 74 dana bez stoke.⁶⁸ Stanovnici Ludbrega nisu davali redovite daće u naturi, a desetina se uzimala jedino od krčevinskih zemalja. Uz to su Ludbrežani morali davati i novčanu daću u iznosu od 42,33 forinte.⁶⁹ Upravo zbog prevelikih urbarijalnih davanja stanovnici trgovišta Ludbreg žalili su se 1780. godine Križevačkoj županiji.⁷⁰ Stanovnici trgovišta Ludbreg bili su opterećeni i davanjem hrane za vojsku pa su iste godine od Županije tražili naknadu.⁷¹

ŠKOLSTVO, SOCIJALNA SKRB, ZDRAVSTVO, CRKVA I GRADITELJSTVO

Prema brojnim podacima iz kanonskih vizitacija, ali i drugih izvora, u ludbreškoj se župi mogu rekonstruirati popisi učitelja tijekom 18. stoljeća. Kad je 1703. godine umro bivši ban Adam Batthyany, pokroviteljica ludbreške škole postala je njegova supruga Eleonora. Ona je darovala jednu kuću s vrtom ludbreškoj školi. Tamo se nije održavala nastava, nego je služila učiteljima za stanovanje. Učitelji su ujedno bili i orguljaši, a njihov prosvjetni i orguljaški rad je nadzirao ludbreški župnik. On im je bio pretpostavljeni u svim djelatnostima, pa je, prema tome, vršio i dužnost školskog ravnatelja. Zbog toga nije neobično što je za poučavanje služila najvjerojatnije župna kuća u Ludbregu.⁷² Tijekom 18. stoljeća u Ludbregu su radili sljedeći učitelji: Juraj Novak (1700.), Matija Sokolović (1702.), Andrija Županić (1732. - 1749.), Juraj Cvetković (1749. - 1750.), Franjo Ficztrun (1751. - 1762.), Toma Vekšinec (1762. - 1763.), Baltazar Stajduhar (Staudoher) (1763. - 1766.) i Josip Kollay (1768. - 1810.).⁷³

Krajem 18. stoljeća u ludbreškoj je Podravini postojala svijest o socijalnoj skrbi. Iz 1786. godine sačuvana je predstava koju je kirurg Zeidler uputio Križevačkoj županiji, a u njoj je istaknuo potrebu gradnje doma za nemoćne u Malom Bukovcu.⁷⁴ S kraja 18. stoljeća sačuvane su prve vijesti o organiziranom zdravstvu na ludbreškom području, i to dokumentacija o gradnji bolnice u Velikom Bukovcu 1786. godine.⁷⁵ Kako iz 1813. godine imamo podatak o kući za

⁶⁶ M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice 2, n. dj., 24 - 89; J. Adamček, n. dj., 104 - 105.

⁶⁷ HDA, Zemljorasteretno povjerenstvo, Consilium locumtenentiale regium Hungaricum, Series IV, Grupa C, br. 54, 56, 58, 59.

⁶⁸ HDA, Zemljorasteretno povjerenstvo, n. dj., br. 56; J. Adamček, n. dj., 115.

⁶⁹ J. Adamček, n. dj., 115 - 116.

⁷⁰ HDA, Križevačka županija, kut. 49, fasc. LXXXV, br. 14.

⁷¹ HDA, Križevačka županija, kut. 49, fasc. LXXXV, br. 49.

⁷² M. Winter, Iz povijesti ludbreških škola, Podravski zbornik, 5, Koprivnica 1979., 232.

⁷³ NAZ, KVKA, župa Ludbreg, prot. 91/III, 94/VI, 97/VII, 99/XII; Popis učitelja zapisan na orguljama u Selniku; M. Winter, n. dj., 232.

⁷⁴ HDA, Križevačka županija, kut. 79, fasc. I, br. 43.

⁷⁵ HDA, Križevačka županija, kut. 80, fasc. XXX, br. 25.

Zidna slikarija Michaela Pecka na kupoli dvorske kapelice u Ludbregu iz 18. stoljeća

boravak županijskoga kirurga u Ludbregu,⁷⁶ slobodno možemo pretpostaviti da je i on djelovao u 18. stoljeću. Iz godine 1810. sačuvali su se spisi o gradnji kuće za kirurga u Ludbregu.⁷⁷

Zahvaljujući raznim popisima i procjenama građevinskog fonda na vlastelinstvu, među spisima smo našli i podatke o pojedinim zgradama u Ludbregu već od sredine 18. stoljeća. U jednom je spisu naveden detaljan opis novosagrađene gostionice⁷⁸ koja se zvala K orlu (“Adler”), a bila je dozidana uz Racki stan, odnosno stariju zgradu. U to je vrijeme tu zgradu imao u najmu pivar Hirschl.⁷⁹ Spominje se i kuća postolara koju je unajmio veliki sudac, a sastojala se od tri sobe, komore i kuhinje. I ona je, kao i prethodna, bila građena od čvrstog materijala i pokrivena

⁷⁶ M. Ilijanić, M. Mirković, *Urbani razvoj Ludbrega*, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 134; N. Korin-Kon, M. Winter, *Razvitak zdravstva na području bivšeg kotara Ludbreg*, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 429.

⁷⁷ HDA, Križevačka županija, kut. 223, fasc. VII, br. 375 - 376.

⁷⁸ MOL, P 1322, br. 102, 215 - 218; M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 132 - 134.

⁷⁹ Najvjerojatnije je riječ o Židovu pa ovo može biti podatak o nazočnosti Židova u Ludbregu još u 18. stoljeću; M. Ilijanić, M. Mirković, *Urbani razvoj Ludbrega*, n. dj., 132 - 134.

crijepom. Međutim, i dalje su postojale drvene kuće pokrivene slamom. Potvrda za to je kuća Osvalda Delinića u kojoj je bio ludbreški pekar i kuća Georga Hubnera. Na popisu je navedeno da je poštanska zgrada bila od čvrstog materijala, a u njoj su stanovali kočijaši. Zgrada je u prizemlju imala pet soba, kuhinju i komoricu, zatim podrum, a krov joj je bio pokriven šindrom. Iza te zgrade u dvorištu su bile staja i kolarnica. Danas je precizno moguće locirati jedino gostionicu koja je bila smještena na mjestu današnjega hotela Putnik. Poštanska zgrada jedina je ucrtana na karti iz 1775. godine, i to na zapadnoj strani ulice koja vodi iz Koprivnice u Varaždin, malo sjevernije od kuta na kojemu je smješten župni dvor.⁸⁰ U listopadu 1779. godine bio je izrađen novi popis vlastelinskih zgrada u Ludbregu, s podacima o šteti i potrebnim popravcima. U njemu se spominju velika gostionica, Racka kuća, bivša Kapetanova kuća, kuće bravara, lovca i vrtlara te mesnica.⁸¹

Tok ulica i oblik inzula u Ludbregu očito je bio formiran u davnoj prošlosti i u glavnim se crtama zadržao u 18. stoljeću. Općenito se može reći da je Ludbreg predstavljao sliku prizemnog naselja panonskog tipa, s proširenim trgom između dva snažna arhitektonska akcenta: dvorca i crkve.⁸²

Prema opisu iz sredine 18. stoljeća, barokni ludbreški vlastelinski dvorac, koji i danas postoji, počeo je 1745. godine graditi Ludovik Batthyany.⁸³ Dvorac je sagrađen od opeke, na četiri etaže i s "francuskim krovom" prekrivenim crijepom. Novosagrađeni dvorac u prizemlju je imao južni trakt uz vežu stana kućepazitelja, koji se sastojao od dvije sobe i kuhinje, a njemu nasuprot bili su stan trabanta i zatvorska soba. U prizemlju se nalazilo još šest soba, dvije kuhinje te dvorska kapela s malim korom i sakristijom. Na prvom je katu bilo jedanaest soba vlastelinske rezidencije, a pokraj kapele velika dvorana s lijepo izrađenom štukaturom. Na gornjem se katu nalazilo dvanaest soba za goste i časnike te jedna kuhinja, a na najvišem je katu bilo petnaest soba s kuhinjom i sušionicom za meso. Do toga su kata kontinuirano vodile glavne i sporedne stube. Nad tim katom, na tavanu, bio je uređen prostor za čuvanje žitarica. Na zapadu se nalazio stari četverokutni toranj u kojemu je uređena nova kapela. U tornju su se nalazili velika ura, koja je odbijala satove, te dva zvona.⁸⁴

Gradnja dvorca je trajala do 1749. godine i zapravo je označavala transformaciju renesansnoga kaštela u barokno-klasicistički kompleks s gospodarskim zgradama i pejzažno koncipiranim perivojem koji seže do zapadne obale Bednje. Oko godine 1775. ta je preobrazba prikazana na slici.⁸⁵

Na istočnom rubu naselja, na putu prema Koprivnici, 1775. godine bila je ucrtana kapela Žalosne Gospe (prvi put se spominje 1765. godine), kojoj je prethodio kameni kip s likom Žalosne Gospe (spominje se 1716. godine) u funkciji obilježavanja križanja putova. Na zapadnom prilazu Ludbregu nalazilo se groblje, što znači da je bilo napušteno staro ludbreško groblje oko kapele Sv. Ivana u središtu grada.⁸⁶

⁸⁰ M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 133 - 134.

⁸¹ M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 134.

⁸² M. Ilijanić, M. Mirković, n. dj., 135.

⁸³ MOL, P 1322, br. 102, 115 - 118.

⁸⁴ M. Mirković, Barokna obnova ludbreškog kraja - graditeljstvo, Ludbreg (monografija), Ludbreg 1984., 155 - 156.

⁸⁵ V. Bobnjarić-Vučković, Arhitektura dvorca Batthyany u Ludbregu, Podravski zbornik, 16, Koprivnica 1990., 64; J. Marković, Urbanistički razvoj Ludbrega, Ludbreg - Ludbreška Podravina, Zagreb 1997., 73. Jednu od veduta Ludbrega iz 18. stoljeća nacrtao je Marija Winter prema pristupnici Bratovštine Majke Božje Škapularske u Ludbregu, kao i ludbreški stari grad kako je izgledao u 18. stoljeću. Vidi: M. Winter, Iz povijesti Ludbrega i okolice, 1, n. dj., crteži na str. 66, 76, 77.

⁸⁶ J. Marković, n. dj., 73 - 76.

Zidne slikarije u pobočnoj zgradi dvorskog kompleksa u Ludbregu iz 18. stoljeća

Ludbreška župna crkva Presvetog Trojstva oblikovana je u 17. stoljeću barokizacijom starije gotičke građevine. Tlocrtna organizacija crkve kvadratičnog trobrodnog tijela s poligonalnim svetištem flankiranim sakristijom sa sjeverne strane te sa zvonikom-kulom usred pročelja, nastala je sredinom 17. stoljeća, što potvrđuje kanonska vizitacija iz 1649. godine u kojoj se spominje da se crkva ponovno gradi te da je jedino sakristija gotova.⁸⁷

Glavni akcent volumne kompozicije jest visoki pročelni zvonik, podignut u 17. stoljeću i obnovljen 1733. godine, s baroknom lukovicom na vrhu. Sastavni dio kompleksa župne crkve Presvetog Trojstva jest njezin cinktor, podignut oko 1779. godine, a njegova je gradnja povezana sa smještajem relikvije Presvete Krvi Kristove u crkvi. Npr., u kanonskoj vizitaciji iz 1787. godine navodi se da bi poradi velikog broja hodočasnika trebalo sagraditi trijem pokraj crkve. Tlocrtni oblik cinktora prilagođen je konfiguraciji terena, a njegove osnovne arhitektonske elemente čine vanjski zid s dva ulaza te nadsvođeni trijem, arkadama rastvoren prema prostoru crkve i natkriven jednostrešnim krovom. U jugozapadnom uglu cinktora nalazi se križno nadsvođena kapela. Segmenti arkadije trijema počivaju na kamenim toskanskim stupovima, koji ujedno nose i spomenute svodove trijema kupolastog tipa. Vanjski kameni portali, također segmentnih nadvoja (s uklesanom 1779. godinom), plastički su naglašeni raščlambom okolne zidne plohe vijencem i volutama što nose segmentne zabate, izdignute iznad samoga zida.⁸⁸

⁸⁷ K. Horvat-Levaj, *Sakralna arhitektura, Ludbreg - Ludbreška Podravina*, Zagreb 1997., 121 - 141.

⁸⁸ NAZ, KVKA, Prot. 94/VI, K. Horvat-Levaj, *Ludbreg (podaci o naselju), Ludbreg - Ludbreška Podravina*, Zagreb 1997., 219.

Najstarija i razmjerno najbogatija arhitektonska plastika sačuvana je na zvoniku i pročelju crkve.⁸⁹ Uz to je zanimljiv opis ludbreške crkve koji je sastavio komarnički arhiđakon i zagrebački kanonik Adam Ivan Pizetty 1787. godine. On je napisao izvještaj da je crkva građena starim načinom, imala je zidani svod, a bila je popločena kamenom. U crkvi se nalazilo sedam oltara, a na glavnom je bio tabernakul (svetohranište) u kojem se čuvala srebrna i pozlaćena monstranca (pokaznica) s presvetim otajstvom. Tamo je također bio srebrni i pozlaćeni ciborij iz kojega se vjernicima dijelila sveta pričest. Na crkvenom je pročelju bio elegantan toranj u kojemu se nalazilo pet zvona i velika ura. Kralj Josip II. bio je zabranio zvoniti "protiv oblaka", a prema njegovu je nalogu nedaleko od župne crkve uređeno novo groblje, ograđeno drvenom ogradom, nasred kojega je bio podignut križ. Ludbreškom su župom u 18. i početkom 19. stoljeća upravljali: Ivan Skok (1692. - 1706.), Juraj Ožegić (1706. - 1722.), Ivan Franković (1722.), Andrija Ivšić (1722. - 1729.), Baltazar Bedeković (1729. - 1749.), Juraj Oros (1749. - 1751.), Ivan Topolnjak (1751. - 1752.), Stjepan Fabšić (1752. - 1760.), Filip Sever (1760. - 1788.), Mijo Karabija (1788. - 1789.), Stjepan Jambreković (1789. - 1815.)⁹⁰ i Josip Vračan (1815. - 1844.)⁹¹

UMJESTO ZAKLJUČKA

Iako je relativno mnogo toga napisano o Ludbregu i ludbreškoj Podravini, s obzirom na veličinu arhivskoga građiva sa sigurnošću se može utvrditi da je 18. stoljeće među najslabije obrađenim razdobljima. Cilj ovoga teksta jest uputiti istraživače u istraživanje ludbreške povijesti 18. stoljeća. Zbog toga su uvodno definirane prometno-povijesne i prirodne osnove razvoja, koje su bile preduvjet za osnovne procese koji su se u ludbreškoj Podravini odvijali tijekom 18. stoljeća. U tekstu je, među ostalim, naglašeno istraživanje stanovništva i demografskih uvjeta koji se mogu rekonstruirati na temelju sačuvanih kanonskih vizitacija, matičnih knjiga rođenih (krštenih), umrlih i vjenčanih te drugih podataka. Za razvitak gospodarstva toga kraja osobito su zanimljiva istraživanja izvanagrarnoga gospodarstva, poljoprivrede, agrarnih odnosa i vlastelinskog sudstva. Za to je bilo nužno proučiti brojnu građu, a težište je stavljeno na proučavanje agrarnih odnosa na ludbreškom vlastelinstvu kojim je upravljala obitelj Batthyany. Na kraju su obrađeni školstvo, socijalna skrb, zdravstvo, crkva i graditeljstvo, kao kulturni i društveni oblici povijesnoga razvitka.

SUMMARY

Relying on published and unpublished materials and literature, the authors present the most fundamental guidelines for understanding the basic processes and structures pertaining to Ludbreg and its surroundings during the course of the eighteenth century. Generally speaking, despite extensive materials, the eighteenth century is among the least known, researched and discussed periods in the historiography of the north-west Croatia. By way of introduction, the text defines the foundations for local development based on transit and historical and natural

⁸⁹ K. Horvat-Levaj, Ludbreg, n. dj., 218.

⁹⁰ R. Horvat, Župe u hrvatskoj Podravini, Hrvatska prošlost, 2, Zagreb 1941., 47-49.

⁹¹ Spomenuti ludbreški župnik Vračan preveo je djelo Kazimira Bedekovića o sv. Bernardu na hrvatski jezik, i to na kajkavsko narječje, pod naslovom "Szveti Bernard igrokaz iz diachkoga na horvatzko preztavljen za razveszelenye...". Djelo je tiskano u Zagrebu 1815. godine.

circumstances, necessary to the processes evolving in the Ludbreg Podravina during the eighteenth century. The paper, inter alia, focuses on research into the local population and demographic trends that can be reconstructed on the basis of preserved canonical visitations, registers of births (baptisms), deaths and marriages, and other data. Research on the non-agricultural economy, farming, agricultural relations and manorial justice is of particular interest when it comes to local economic development. This required a thorough study of extensive materials, with special emphasis on agricultural relations within the Ludbreg Estate which was managed by the Batthyany family. Finally, the paper discusses schooling, social welfare, health care, the Church and architecture.

